QORTI KOSTITUZZJONALI

IMHALLFIN

S.T.O. PRIM IMHALLEF JOSEPH AZZOPARDI
ONOR. IMHALLEF GIANNINO CARUANA DEMAJO
ONOR. IMHALLEF NOEL CUSCHIERI

Seduta ta' nhar il-Gimgha 31 ta' Mejju 2019

Numru 7

Rikors numru 28/17 JRM

(I) Mario Degiovanni u
(II) Roberta Scicluna nee` Degiovanni

v.

(I) Tabib Principali tal-Gvern (Sahha Pubblika);
(II) Avukat Generali

Preliminari

1. Dan huwa appell maghmul mir-rikorrenti Mario Degiovanni u Roberta Scicluna nee' Degiovanni [ir-rikorrenti] mis-sentenza moghtija fil-31 ta' Jannar 2019, [is-sentenza appellata] mill-Prim'Awla tal-Qorti Civili fil-kompetenza kostituzzjonali taghha [l-ewwel Qorti], li permezz taghha dik il-Qorti filwaqt li laqghet l-ewwel talba tar-rikorrenti fir-rigward tal-ksur tal-jeddijiet fondamentali taghhom kif protetti taht l-Artikolu 33 tal-Kostituzzjoni ta' Malta [il-Kostituzzjoni] u taht l-Artikolu 2 tal-Konvenzjoni

Ewropea ghall-Protezzjoni tad-Drittijiet tal-Bniedem u tal-Libertajiet Fondamentali [il-Konvenzjoni], astjeniet milli tiehu konjizzjoni tat-tieni u t-tielet talba taghhom dwar ksur tal-Artikolu 8 tal-Konvenzjoni u llikwidat favur ir-rikorrenti flimkien u f'ishma ndaqs kumpens mhux pekunjarju ta' €10,000 li jithallas mill-intimati flimkien u solidalment bejniethom, bl-ispejjez jithallsu mill-intimati.

Fatti

2. Lawrence Degiovanni twieled fit-30 ta' Ottubru 1937 u fit- 30 ta' Marzu 1958 dahal jahdem *full-time* mal-Malta Drydocks bhala *general manager*[1] . Baqa' jahdem hemm sal-4 ta' Dicembru 1998 filwaqt li bejn is-snin 1980 u 1991 kien hadem ukoll *part-time* mas-St. Joseph Flour Mills. Izzewweg lil Teresa Scicluna u minn dak iz-zwieg twieldu zewgt itfal li huma r-rikorrenti. Ghall-habta ta' Frar tas-sena 2015 qabditu soghla u wkoll kien beda jbaghti biex jiehu n-nifs, u f'April gie riferut ghall-Isptar Mater Dei[2]. Hemm gie mgharraf li kien qed isofri mill-marda tal-kancer u wara xi xhur, fl-24 ta' Mejju 2016 miet tal-eta` ta' 78 sena l-Isptar kawza ta' *Mesothelioma u Hypertension Ulcerative Colitis*[3].

[1] Dokument mahrug minn Jobsplus a fol. 12.
[2] Affidavit rikorrent Mario Degiovanni a fol 32 u 33.
[3] Certifikat tal-mewt a fol. 30.

Mertu

3. Ir-rikorrenti fethu dawn il-proceduri fit-28 ta' April 2017 permezz ta' rikors biex jiksbu dikjarazzjoni illi d-drittijiet fondamentali taghhom taht l-Artikolu 2 u l-Artikolu 8 tal-Konvenzjoni u tal-Artikolu 33 tal-Kostituzzjoni, gew lezi meta bl-espozizzjoni ghal zmien twil ghal ammonti kopjuzi ta' asbestos fil-kors tal-impjieg tal-mejjet Lawrence Degiovanni mal-Malta Drydocks, bir-rizultat li dan wassal ghall-mewt tieghu kagun ta' *Malignant Mesothelioma*. Fir-rikors promotur taghhom ir-rikorrenti ghamlu s-segwenti talbiet relevanti ghal dan l-appell odjern:-

> "4. Tikkwantifika kumpens xieraq bhala rimedju ghal ksur tad-drittijiet fuq indikati jew liema minnhom fil-konfront tar-rikorrenti individwalment;
>
> "5. Tillikwida dan l-ammont ta' kumpens;
>
> "6. Tordna li l-ammont hekk likwidat bhala rimedju pekunjarju jithallas lir-rikorrenti individualment".

4. Fir-risposta taghhom, l-intimati sostnew li ghar-ragunijiet li fissru fl-istess risposta ma kien hemm l-ebda ksur tad-drittijiet fundamentali tar-rikorrenti u ghalhekk talbu lill-ewwel Qorti sabiex tichad t-talbiet tal-istess rikorrenti.

Is-Sentenza Appellata

5. L-ewwel Qorti waslet ghad-decizjoni taghha wara li ghamlet is-segwenti konsiderazzjonijiet li qed jigu riprodotti testwalment:-

"Illi din hija azzjoni dwar ilment ta' ksur tal-jedd fundamentali għall-ħajja u tal-jedd għar-rispett tal-ħajja privata u tal-familja. Ir-rikorrenti huma wlied persuna li nħakmet minn marda qerrieda u li għal għadd ta' snin kienet taħdem fit-Tarzna ta' Malta. Snin wara li rtira mill-impieg, sar jaf li hu marid b'kanċer ("*malignant mesothelioma*"). Ir-rikorrenti jgħidu li ġralu hekk minħabba li kien espost għall-*asbestos* waqt il-qadi ta' xogħlu fiż-żmien li kien jaħdem fit-Tarzna. Jgħidu li, minħabba li l-awtoritajiet naqsu li jagħtuh ħarsien u tagħrif f'waqtu biex jilqa' għall-ħsara li ġġib l-espożizzjoni tal-*asbestos*, ġarrab l-imsemmija marda li ġabitlu ħsara li ma tgħaddix u li laqtitilhom ilkoll b'mod sħiħ, qawwi u effettiv il-kwalità ta' ħajjithom, u mhux biss ta' missierhom il-vittma diretta tal-marda. Għalhekk, qegħdin jitolbu li l-Qorti ssib li huma ġarrbu ksur tal-jeddijiet fundamentali tagħhom dwar ħarsien għal ħajja tagħhom u dwar ħarsien li ħajjithom ma titqegħidx f'periklu u dwar il-jedd tagħhom għar-rispett tal-ħajja privata tagħhom u tal-familja. Jitolbu r-rimedju xieraq tal-kumpens u l-likwidazzjoni tad-danni;

"Illi l-intimati Tabib Prinċipali (Saħħa Pubblika) u Avukat Ġenerali laqgħu għall-azzjoni tar-rikorrenti billi ċaħdu l-allegazzjonijiet u l-pretensjonijiet tar-rikorrenti għax qalu li r-rikorrenti jridu juru li missierhom tassew kien espost għall-*asbestos* waqt il-qadi tax-xogħol tiegħu fit-Tarzna u li kien minħabba f'hekk li ntlaqat mill-marda terminali tiegħu u mhux minħabba ċirkostanzi oħrajn li ma għandhomx x'jaqsmu max-xogħol tiegħu. Jiċħdu b'qawwa li huma jew min minnhom qatt qiegħed il-ħajja ta' xi wieħed mir-rikorrenti f'xi periklu jew li ċaħħduhom mill-jedd għal ħajjithom, u għalhekk jisħqu li, safejn l-azzjoni attriċi tintrabat ma' ksur tal-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jew l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni, it-talbiet attriċi ma għandhomx jintlaqgħu. Dwar l-ilment tar-rikorrenti li ċ-ċirkostanzi tal-kundizzjoni ta' missierhom ġabitilhom ksur tal-jedd tagħhom għall-jedd tagħhom għall-privatezza u t-tgawdija tal-familja skond l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni, l-intimati jgħidu li la l-imsemmi artikolu jisħqu li huma qatt ma ndaħlu bl-ebda mod jew ħadu xi miżuri biex jikkomprometu jew ifixklu l-ħajja privata tar-rikorrenti. Għall-kuntrarju, jisħqu li hekk kif il-Gvern Malti għaraf l-effetti ħżiena tal-*asbestos*, ħa l-miżuri meħtieġa, magħduda bidliet fil-liġijiet rilevanti, biex jindirizza l-problemi kawżati mill-imsemmi materjal fost il-ħaddiema tat-tarznari. B'żieda ma' dan, minkejja li għal żmien twil l-*asbestos* kien użat f'għadd ta' prodotti li jidħlu fid-djar u meqjus bħala wieħed mll-aqwa materjali għall-insulazzjoni, malli beda jkun magħruf x'riskji kien hemm bl-użu tiegħu, il-Gvern kien ħa miżuri wiesgħa fuq medda ta' snin biex ineħħi l-*asbestos* minn postijiet pubbliċi biex iwarrab xi ħsara li setgħet tiġri lill-popolazzjoni: dan kien proċess li kien jitlob żmien sostanzjali u ma setax jitneħħa f'tebqa t'għajn;

"Illi, bħala <u>fatti rilevanti li joħorġu mill-atti tal-kawża</u> jirriżulta li Lawrence Degiovanni, missier iż-żewġ rikorrenti, twieled f'Ottubru tal-1937. Daħal jaħdem fit-Tarzna ta' Malta f'Marzu tal-1959 u baqa' jaħdem f'dik l-ażjenda sa ma rtira f'Diċembru tal-1998[4] meta sa dakinhar kien spiċċa

[4] Dok "9", f'paġ. 15 tal-proċess

f'kariga maniġerjali fi ħdan it-Tarzna[5]. Iżżewweġ lil Theresa mwielda Scicluna u minn dak iż-żwieġ twieldu ż-żewġ rikorrenti;

"Illi għall-ħabta tal-bidu tal-2015, Lawrence Degiovanni beda juri sintomi insistenti ta' sogħla u qtugħ ta' nifs u, wara li ikkonsulta speċjalista, f'Settembru ta' dik is-sena ddaħħal l-isptar għat-trattament billi nstab li kien inġemagħlu ħafna fluwidu f'wieħed mill-pulmuni[6]. Wara li saru l-interventi u l-aċċertamenti meħtieġa u saħansitra nżamm rikoverat l-isptar, ħareġ li kien milqut minn kundizzjoni b'elementi distintivi ta' asbestożi. F'Novembru tal-2015[7], kien deher ċar li Degiovanni kien milqut mill-asbestożi u l-mesoteljoma. Minħabba l-kundizzjoni ta' saħħtu, itieħdet id-deċiżjoni li ma jingħatax trattament bil-kemjoterapija, imma ngħata kura palljattiva;

"Illi qabel dik l-okkażjoni, kien hemm drabi fejn huwa ddaħħal l-Isptar għal trattament matul l-2012 u l-2014, imma dan ma kienx marbut mal-aħħar marda tiegħu, iżda għal kundizzjonijiet mediċi oħrajn marbuta mal-uroloġija[8]. Matul dawk l-okkażjonijiet, ma jidhirx li kienu dehru s-sintomi tal-aħħar marda;

"Illi matul l-2016, Degiovanni ddaħħal bosta drabi l-Isptar sa ma miet hemmhekk fl-24 ta' Mejju ta' dik is-sena[9];

"Illi fit-28 ta' April, 2017, ir-rikorrenti fetħu din il-kawża;

"Illi Lawrence Degiovanni miet testat fl-età ta' tmienja u sebgħin (78) sena, u l-wirt tiegħu hu regolat b'testment "*unica charta*" tal-24 ta' Settembru, 1975[10], li fih ir-rikorrenti nħatru b'werrieta universali tiegħu u ta' martu. Mart Lawrence Degiovanni mietet snin qablu, u sa ftit xhur qabel miet, kien baqa' jgħix waħdu b'ħajja indipendenti. Il-kawża tal-mewt tiegħu kienet "*mesothelioma*" u "*hypertension: ulcerative colitis*";

"Illi l-<u>kunsiderazzjonijiet ta' natura legali</u> marbutin mal-każ imressaq mir-rikorrenti jitolbu li l-Qorti tqis l-ilmenti tar-rikorrenti fid-dawl tad-dispożizzjonijiet li jirrigwardawhom. Il-każ tar-rikorrenti jinbena fuq ksur ta' żewġ jeddijiet fundamentali tagħhom: (i) dak dwar il-ħarsien għad-dritt għall-ħajja kemm taħt l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u kif ukoll taħt l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni; u (ii) dak dwar il-ħarsien tal-ħajja privata u tal-familja taħt l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni;

"Illi f'din il-kawża, li bħalha tressqu mhux ftit f'dawn il-Qrati, l-intimati qajmu biss eċċezzjonijiet fil-mertu. Għalhekk, il-Qorti sejra tgħaddi mill-ewwel biex tqis l-ilmenti **fil-mertu tat-talbiet attriċi** u l-**eċċezzjonijiet fil-mertu** dwarhom;

---

[5] Affidavit tar-rikorrent Mario Degiovanni f'paġ. 32 tal-proċess
[6] Ara Dok "DVC1", f'paġġ. 297 sa 679 tal-proċess
[7] *Ibid.* f'paġġ. 409 tal-proċess
[8] Ara Dok "DVC1", f'paġġ. 34 sa 298 tal-proċess
[9] Dok "1", f'paġ. 4 tal-proċess
[10] Dok "4", f'paġġ. 9 – 11 tal-proċess

"Illi l-ewwel kawżali tal-azzjoni tar-rikorrenti hija li huma ġarrbu **ksur tal-jedd ta' ħarsien tad-dritt għall-ħajja** (l-ewwel talba attriċi). Huma jibnu dan l-ilment kemm fuq dak li jipprovdi l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u kif ukoll l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni;

"Illi għal dan l-ilment, l-intimati jilqgħu billi jgħidu li huma ma għamlu l-ebda ħaġa bi ħsieb li jġibu l-mewt ta' Degiovanni, ladarba qatt ma kien impjegat magħhom, u lanqas kienu b'xi mod jaħtu għal dik il-mewt. Iżidu jgħidu wkoll li jaqa' fuq ir-rikorrenti li juru b'mod tajjeb biżżejjed li l-qarib tagħhom tassew ħadem f'ambjent li fih kien jiġi f'kuntatt ma' u jmiss l-*asbestos* u li l-marda li ħakmitu u l-mewt tiegħu ġraw minħabba dak il-kuntatt fuq dak il-post tax-xogħol u li ma seħħewx b'xi kawża oħra;

"Illi, safejn rilevanti għall-każ tallum, l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jipprovdi li "*(1) Ħadd ma jista' jiġi pprivat mill-ħajja tiegħu intenzjonalment ħlief fl-esekuzzjoni tas-sentenza ta' qorti dwar reat kriminali skond il-liġi ta' Malta li tiegħu jkun ġie misjub ħati.*" L-artikolu 2 tal-Konvenzjoni jipprovdi li "*(1) Id-dritt għall-ħajja ta' kulħadd għandu jiġi protett b'liġi. Ħadd ma għandu jiġi privat mill-ħajja tiegħu intenzjonalment ħlief fl-esekuzzjoni tas-sentenza ta' qorti wara li jiġi misjub ħati ta' delitt li dwaru tkun provduta mil-liġi din il-piena*";

"Illi għalkemm mad-daqqa t'għajn jidher li t-termini tal-artikolu tal-Konvenzjoni huma usa' minn dawk tal-Kostituzzjoni, ma għandux ikun hemm dubju li t-tnejn li huma ndaqs iħarsu l-jedd għall-ħajja u jistgħu u għandhom jitfissru l-istess[11]. Għalhekk, il-Qorti sejra tqis l-ilment tar-rikorrenti taħt iż-żewġ dispożizzjonijiet flimkien;

"Illi l-artikoli msemmija taħt din il-kawżali jitkellmu dwar il-ħarsien tal-persuna fil-ħajja tiegħu, li huwa meqjus bħala l-ogħla jedd għaliex jolqot il-qalba tat-tgawdija tal-jeddijiet li persuna jista' jkollha u li tista' tgawdihom biss u sakemm għadha ħajja. Huma artikoli li joħolqu kemm obbligazzjoni 'passiva' fuq l-Istat (fis-sens li ma għandu jagħmel xejn biex iġarrab il-ħajja ta' persuna) u kif ukoll obbligazzjoni 'pożittiva' li l-Istat iwettaq jew iniedi miżuri ta' fejda li jħarsu l-ħajjiet tal-persuni u jinkorporaw ir-regola tal-proporzjonalità stretta[12] li tfisser li jaqa' fuq l-Istat dmir qawwi li jħares b'mod effettiv dak il-jedd u li l-eċċezzjonijiet għalih iridu jkunu eċċezzjonali u preskritti mil-liġi b'mod ċar. Huwa stabbilit li dawn l-obbligazzjonijiet 'pożittivi' jgħoddu wkoll fil-qasam tas-saħħa pubblika u tas-sigurtà pubblika, bl-Istat iwieġeb kemm għal għemejjel jew kif ukoll għal nuqqasijiet (omissjonijiet) ta' miżuri f'waqthom u ta' fejda f'dan ir-rigward[13]. Minħabba f'hekk, jidħol fis-seħħ

---

[11] Ara P.A. Kost. LSO **15.1.2015** fil-kawża fl-ismijiet ***Jane Aġius vs Avukat Ġenerali et*** **(**riformata mill-Qorti Kostituzzjonali, imma mhux f'dan ir-rigward, b'sentenza mogħtija fl-**14.12.2015**)

[12] Ara. Q.E.D.B. (GC) **24.3.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Giuliani & Gaggio vs Italja*** (Applik. Nru. 23458/02) §§ 176 u 209

[13] Q.E.D.B. **13.9.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Trezpalko vs Polonja*** (Applik. Nru. 25124/09) § 23

l-aspett 'proċedurali' tal-obbligu tal-Istat li jħares ħajjet in-nies u li dan l-obbligu huwa maqtugħ għalih u awtonomu mill-obbligazzjoni sostantiva li taqa' fuq l-Istat f'każ ta' ksur tal-artikolu 2;

"Illi huwa aċċettat ukoll li l-imsemmi artikolu tal-Konvenzjoni jgħodd ukoll fejn, għalkemm ma jkunx hemm telf tal-ħajja, jirriżultaw ċirkostanzi fejn ħajjet il-persuna tkun f'periklu imminenti jew inevitabbli[14];

"Illi f'din il-kawża l-intimati jisħqu li r-rikorrenti ma ġarrbu l-ebda ksur tal-jedd tagħhom taħt dawn l-artikoli minħabba li huma (l-intimati) ma għamlu xejn b'rieda ("xjentement") biex Lawrence Degiovanni ġralu li ġralu. Il-Qorti ma taqbilx li dan l-argument jissarraf f'nuqqas ta' ħtija jew ksur tal-obbligu tal-Istat Malti skond l-artikoli taħt eżami. Mit-tifsir li ngħata hawn fuq tal-firxa ta' responsabbiltà li l-artikoli relattivi jitfgħu fuq l-Istat, joħroġ ċar li ksur tal-jedd għall-ħarsien tal-ħajja jista' jiġri wkoll fejn l-istess Stat jonqos li jieħu miżuri ta' ħarsien xierqa u f'waqthom li jkunu ta' ġid għal dak il-ħarsien[15]. Dan mela jfisser li t-tħaddim tal-artikoli msemmija jgħodd ukoll meta jkun hemm nuqqasijiet min-naħa tal-awtorità pubblika li ma humiex tabilfors għemejjel pre-meditati jew bil-ħsieb speċifiku li jeqirdu l-ħajja jew is-saħħa ta' dak li jkun. Dan ġie mfisser li jgħodd ukoll fejn l-Istat messu kien jaf li tenħtieġ miżura ta' ħarsien u naqas li jagħmel dan f'waqtu jew b'mod xieraq[16];

"Illi għalhekk, filwaqt li bħala regola l-prova li seħħ ksur tal-artikoli msemmija taqa' fuq min jallegaha u li dan jagħmlu fi grad xieraq ta' ċertezza, jista' jiġri li jkun jaqa' fuq l-Istat li juri li kien ħa l-miżuri xierqa biex jevita li jseħħ tali ksur ladarba l-persuna mġarrba jseħħilha turi li sabet lilha nnifisha f'qagħda li tinkixef jew tkun esposta għal xi periklu għal ħajjitha jew saħħitha[17];

"Illi f'dan ir-rigward, l-intimati ma jidhirx li jikkonestaw wisq il-każ tar-rikorrenti dwar jekk inġabitx prova li l-marda tiegħu ġarrabha minħabba li kien jaħdem it-Tarzna. Huma jiffokaw aktar fuq jekk it-tmexxija tat-Tarzna ħaditx miżuri xierqa u f'waqthom biex tħares saħħet il-ħaddiema tagħha. Iżidu jgħidu li l-Istat ma jistax jitgħabba bir-responsabbiltà li joqgħod jgħasses fuq kull prinċipal biex jara x'għamla ta' xogħol jagħti lill-ħaddiema tiegħu, jew jekk ikunx qiegħed jesponihom għal ħsara f'saħħithom. Il-Qorti ma tistax toqgħod fuq dan l-argument. Fl-ewwel lok, għalkemm huwa minnu li l-użu tal-*asbestos* f'Malta (bħal f'bosta artijiet oħrajn avvanzati) kien fuq firxa wiesgħa ts' prodotti, kemm industrijali u wkoll domestiċi, il-kwestjoni li l-Qorti għandha quddiemha llum trid tqis jekk l-Istat ħax miżuri effetivi u f'waqthom malli sar magħruf xi ħsara jġib għall-bniedem l-*asbestos* u l-għabra tiegħu. Fit-tieni lok,

---

[14] Q.E.D.B. **9.11.2010** fil-kawża fl-ismijiet ***Krivova vs Ukrajna*** (Applik. Nru. 25732/05) § 45

[15] P.A. Kost. JZM **31.1.2017** fil-kawża fl-ismijiet ***M'Grace Farruġia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** (mhix appellata)

[16] Ara P.A. Kost. MH **23.11.2016** fil-kawża fl-ismijiet ***George Spiteri et vs Policy Manager tal-Malta Shipyards et*** (mhix appellata)

[17] W A Schabas The European Convention on Human Rights: A Commentary (OUP 2015) pġ. 123

huwa dmir impost mil-liġi fuq l-Istat li jara li jkun hawn liġijiet fejjieda u makkinarju ta' infurzar tagħhom, imqar fuq il-post tax-xogħol, fost liema infurzar wieħed isib dak fejn l-Istat irid jaċċerta li l-ħaddiema – kemm fis-settur pubbliku u wkoll f'dak privat – jaħdmu f'ambjent li ma jkunx ta' ħsara għal saħħithom. Fit-tielet lok, il-Qorti tqis li huwa kemmxejn ironiku li l-intimati jgħidu li l-Istat ma jistax jinżamm responsabbli għall-kundizzjonijiet tal-impieg tal-ħaddiema tat-Tarzna, meta għal bosta snin (ukoll rilevanti għall-każ ta' Lawrence Degiovanni) it-tmexxija tagħha kien responsabbiltà statali jew parastatali. Fir-raba' lok, meta l-intimati jelenkaw għadd ta' liġijiet li kienu maħsuba biex jirregolaw l-*asbestos* u l-kundizzjonijiet tax-xogħol għal min jaħdem f'kuntatt ma' dak il-materjal, kienu qegħdin juru li l-Istat kien imissu jkun responsabbli u li dawn il-miżuri ma kinux iddaħħlu fis-seħħ mill-ewwel;

"Illi l-intimati ressqu provi (meħudin ukoll mnn proċeduri f'kawża oħra bħal din tallum) biex juru li t-Tarzna kienet tieħu l-passi kollha meħtieġa biex tħares lill-impjegati tagħha mill-periklu tal-*asbestos*[18]. Din il-Qorti, bħall-Qorti li quddiemha kienet ingħatat dik ix-xhieda, ma għandhiex dubju li kienet qamet kuxjenza dwar il-ħsarat li jġib miegħu l-kuntatt mal-*asbestos*, iżda dan ma jnaqqas xejn mill-fatt li għal bosta snin kellhom ikunu azzjonijiet sindakali f'isem il-ħaddiema li wrew li, minkejja dawk il-miżuri ta' ħarsien, kienu qegħdin jittieħdu rimedji effetivi biex il-ħaddiema ma jitniġġsux bl-għabra ta' dak il-materjal. Mhux hekk biss, imma ħareġ ukoll li t-Tarzna, f'isem il-ħaddiema tagħha, kienet ukoll ressqet pretensjonijiet ta' kumpens fil-konfront ta' klijenti tagħha li kienu jġibu f'Malta bastimenti b'xogħol fuq l-*asbestos*;

"Illi dwar jekk inġabitx prova li Lawrence Degiovanni kien tassew intbagħat jaħdem f'ambjent li kien jikxfu għall-*asbestos*, il-Qorti ssib li r-rikorrenti jidher li ressqu biżżejjed provi biex dan il-fatt jissoddisfa lil din il-Qorti. Mhux biss intwera li hu, tul il-ħajja kollha tax-xogħol tiegħu, kien jaħdem fit-Tarzna ta' Malta, iżda ntwera li kien ikun mibgħut fuq xogħlijiet li kienu jirrigwardaw kuntatt dirett u fit-tul mal-*asbestos*. Hemm ukoll iċ-ċirkostanza li hu kien tala' l-gradi fi ħdan l-imsemmija ażjenda, sa ma laħaq il-kariga maniġerjali: iżda dan il-fatt, fil-fehma tal-Qorti, ma jħassarx il-ħsara li kien laħaq ġarrab matul iż-żmien li xogħolu kien iġibu f'kuntatt dirett mal-*asbestos* jew l-għabra tiegħu;

"Illi, fil-qafas ta' dawn il-provi kollha, il-Qorti tasal għall-fehma li r-rikorrenti seħħilhom juru fi grad tajjeb biżżejjed kif trid il-liġi li l-marda li wasslet għall-mewt ta' missierhom kienet l-effett dirett ta' żmien twil f'xogħol f'kuntatt mal-*asbestos* jew mal-għabra ta' dak il-materjal u li dan il-kuntatt ma kienx imħares mill-perikli tat-tniġġis li jwassal għal ħsara fil-ġisem li ma titreġġax lura. Minbarra dan, qari b'reqqa tal-'*file*' mediku ta' Lawrence Degiovanni ma jħalli l-ebda dubju li l-marda li ħakmitu kienet konsegwenza tal-kuntatt tiegħu mal-*asbestos*;

[18] Ara Dokti "CS01", "GP01", "CS02" u "GP02", f'paġġ. 710 sa 731 tal-proċess

"Illi ħareġ mill-provi wkoll li ilu żmien magħruf fl-oqsma tax-Xjenza u l-Mediċina xi ħsara jġib għas-saħħa tal-bniedem l-*asbestos* jew l-għabra tiegħu meta tidħol fil-ġisem man-nifs. Daqstant ieħor, matul iż-żmien li Degiovanni kien impjegat fit-Tarzna, kien magħruf ukoll li l-fdalijet tal-*asbestos* li jidħlu fil-ġisem ma jinqalgħux u jibqgħu imqabbda fir-rita ta' organi vitali fil-bniedem li jwasslu għall-marda terminali tal-kanċer. Ħareġ ukoll li, minkejja dan l-għarfien, damu ma ttieħdu miżuri effettivi ta' prekawzjoni mill-awtoritajiet kemm biex jitwaqqaf il-kuntatt mal-materjal u kif ukoll biex saru liġijiet u regolamenti li jikkontrollaw l-użu tal-materjal u l-periklu tal-kuntatt miegħu[19];

"Illi huwa minnu, kif jirrilevaw l-intimati, li Lawrence Degiovanni ntebaħ bil-marda li ħakmitu bosta snin wara li kien temm l-impieg tiegħu, imma l-Qorti hija tal-fehma li dan ma jaqtax ir-rabta kawżali bejn il-kundizzjonijiet li kien jitqiegħed fihom waqt ix-xogħol tiegħu u l-effetti li wasslu biex, fl-aħħar, il-marda turi s-sintomi tagħha u toħroġ fid-dieher bl-effetti terminali li ġabet magħha;

"Illi meta jinġabru dawn il-kunsiderazzjonijiet flimkien, il-Qorti ssib li toħroġ ċara l-qagħda fejn Degiovanni, għallanqas sakemm dam jaħdem xogħol manwali, kien tqiegħed b'mod sistematiku u għal tul ta' żmien f'kuntatt mal-*asbestos* jew mal-għabra tiegħu u li dan kien qiegħed iġiblu bil-mod il-mod ħsara li ma titreġġax lura f'saħħtu. Dan kollu kien qiegħed iseħħ meta l-awtoritajiet f'Malta kienu jafu dwar l-effetti perikolużi ta' dan il-materjal fuq saħħet il-bniedem u li, minkejja dan l-għarfien, ma tnedewx miżuri b'serjetà u f'waqthom li setgħu jrażżnu l-ħsara li kienet qiegħda tiġri, jgħarrfu lin-nies b'mod effettiv b'dik il-ħsara jew iħarsu lil dawk milquta milli jintlaqtu b'effetti hekk radikali f'saħħithom[20];

"Illi f'dan ir-rigward, il-Qorti ssib li r-rikorrenti seħħilhom jippruvaw fi grad xieraq kemm li dak li ġralu Degiovanni kellu rabta diretta mal-kundizzjonijiet tax-xogħol li kien suġġett għalihom b'kuntatt mal-*asbestos* jew l-għabra tiegħu u kif ukoll li l-intimati, bħala rappreżentanti l-awtorità pubblika, naqsu li jimxu b'għaqal u f'waqtu biex iħarsu lir-rikorrent u lil min kien bħalu bil-għan li jiskansawh milli jiġi fiex ġie;

"Illi l-Qorti ma ssibx li għandha taċċetta s-sottomissjoni tal-intimati li r-rikorrenti ma ġarrbux ksur tal-jedd imħares bl-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jew l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni. Ladarba Lawrence Degiovanni miet b'riżultat tal-marda li ħakmitu, ladarba r-rikorrenti wliedu għandhom leġittimazzjoni attiva in kwantu qrabatu, allura huma wkoll jistgħu jitqiesu li ġarrbu ksur tal-jedd li dwaru jilmintaw[21]. Kif sejjer jingħad 'il quddiem, minn mindu ħarġu f'Degiovanni s-sintomi tal-marda kiefra u terminali li ħakmitu, il-ħajja tar-rikorrenti ma baqgħetx l-istess,

[19] Ara d-Dok "GSX", f'paġġ. 32 – 6 tal-proċess

[20] P.A. Kost AF **2.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Edmond Balzan et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** (appellata)

[21] Ara, f'dan ir-rigward, Q.E.D.B. **24.7.2014** fil-kawża fl-ismijiet ***Brincat et vs Malta*** (Applik. Nru. 60908/11) § 87

mhux biss fuq il-livell affettiv jew emozzjonali, imma wkoll fuq dak ekonomiku u soċjali fi ħdan ta' familja;

"Illi fid-dawl ta' dawn il-kunsiderazzjonijiet, il-Qorti tasal għall-fehma li r-rikorrenti tassew ġarrbu ksur tal-jedd tagħhom għall-ħarsien tad-dritt għall-ħajja kif imħares kemm taħt l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u kif ukoll taħt l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni;

"Illi għalhekk il-Qorti sejra tilqa' **l-ewwel talba attriċi** għaliex tirriżulta mistħoqqa u ippruvata kif imiss u tiċħad l-eċċezzjonijiet fil-mertu mqajmin kontra dik it-talba;

"Illi r-rikorrenti sejsu l-azzjoni tagħhom ukoll fuq ilment ta' ksur tal-**jedd għall-ħajja privata u l-familja** li r-rikorrenti jressquh taħt żewġ talbiet (it-tieni u t-tielet talbiet attriċi) taħt l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni. Fl-ewwel minn dawk iż-żewġ talbiet, ir-rikorrenti jridu li l-Qorti ssib li ġarrbu ksur tal-jedd għar-rispett għall-ħajja privata tagħhom b'mod ġenerali, filwaqt li fit-tieni minn dawk iż-żewġ talbiet iridu li l-Qorti ssib li ġarrbu ksur tal-jedd għar-rispett għall-ħajja privata "f'dak li għandu x'jaqsam mad-dritt għall-informazzjoni dwar il-perikli marbutin mal-asbestos";

"Illi l-intimati jwarrbu dawn it-talbiet billi jgħidu li mkien ma jitfisser kif u b'liema mod l-Istat indaħal fil-ħajja privata tar-rikorrenti, jew ta' min minnhom, jew kif il-fatt li Lawrence Degiovanni kien intlaqat minn marda kiefra jissarraf f'indħil bħal dan;

"Illi l-Qorti tqis li fid-dawl tal-fatt li qieset l-ilment tar-rikorrenti dwar il-ksur tal-jedd għall-ħarsien tal-ħajja u sabet li dak l-ilment kien mistħoqq, u ladarba wkoll Degiovanni kien miet qabel ma nfetħet din il-kawża, ma huwiex il-każ li tistħarreġ dawn iż-żewġ talbiet. Jidher li, f'każijiet fejn persuni milquta mill-marda li ħakmet lil Degiovanni mietu minħabba fiha, il-kunsiderazzjonijiet dwar il-ksur tal-jedd tagħhom għall-ħarsien tal-ħajja jixorbu fihom kunsiderazzjonijiet ta' lment ta' ksur għad-dritt imħares fl-artikolu 8 tal-Konvenzjoni[22];

"Illi għalhekk, il-Qorti sejra tastjeni milli tqis dawn iż-żewġ talbiet attriċi u l-eċċezzjoni fil-mertu dwarhom minħabba l-kunsiderazzjonijiet u s-sejba ta' ksur ta' jedd fundamentali magħmula taħt l-ewwel talba attriċi;

"Illi ladarba l-Qorti sejra tilqa' l-ewwel talba jeħtieġ li tgħaddi biex tqis ir-**raba' talba attriċi**. Biha r-rikorrenti jitolbu li l-Qorti tikkwantifika l-kumpens xeraq bħala rimedju għall-ksur stabblit tal-jeddijiet tagħhom;

"Illi fis-sottomissjonijiet tagħhom[23], ir-rikorrenti jisħqu fuq l-għoti ta' kumpens konsistenti fil-kejl tiegħu ma' dak li ngħata mill-Qrati f'każijiet li jixbhu 'l dan. Min-naħa tagħhom[24], l-intimati jgħidu li l-fatt waħdu li l-Qorti ssib ksur ta' jedd fundamentali ma jfissirx li dan irid iġib miegħu

[22] Ara ***Brincat et vs Malta*** §§ 85 u 102
[23] Paġġ. 737 sa 741tal-proċess
[24] Nota ta' Sottomissjonijiet f'paġ. 748 tal-proċess

likwidazzjoni f'somma flus. Huma jgħidu li, meħuda ċ-ċirkostanzi kollha, dikjarazzjoni ta' ksur ta' jedd tkun biżżejjed f'dan il-każ;

"Illi l-Qorti tagħraf li l-għoti ta' rimedju għal sejbien ta' ksur ta' jedd fundamentali jrid ikun kompatibbli mal-għamla ta' azzjoni li taħtha r-rimedju jintalab. L-ewwel u l-aqwa rimedju jixraq ikun it-twaqqif tal-ksur li jkun jew il-prevenzjoni ta' ksur li hemm il-biżgħa li jista' jseħħ. Iżda fejn ikun seħħ ksur diġà jew fejn ir-rimedju ma jistax jitwettaq billi jitreġġa' lura l-għemil li jkun ġab tali ksur, irid jingħata kumpens li jneħħi l-effetti tal-ksur u jagħti, safejn possibbli, ir-"*restitutio in integrum*" kemm jista' jkun daqslikieku l-ksur ma seħħx[25]. Ġieli f'xi każijiet, dikjarazzjoni ta' ksur ta' jedd fundamentali titqies biżżejjed. Imma f'każ ta' ksur ta' wħud mill-jeddijiet – bħall-jeddijiet għall-ħarsien paċifiku u t-tgawdija tal-possedimenti, jew fil-każ ta' ksur ta' jedd għall-ħelsien mill-arrest arbitrarju jew illegali – il-kumpens fi flus ikun ir-rimedju l-aktar xieraq li jista' jingħata, għalkemm dan xorta waħda jrid jitqies minn każ għal każ. Il-Qorti temmen li dan jgħodd ukoll għall-każ li għandha quddiemha fejn il-ħsara li seħħet minħabba l-ksur ta' jedd fundamentali li l-Qorti sabet li seħħ – u li wassal għall-mewt ta' Lawrence Degiovanni – ma tistax titreġġa' lura;

"Illi l-Qorti tqis li ġie stabbilit li hemm tliet (3) "kriterji ċentrali u kumulattivi"[26] li jħarsu l-għamla ta' rimedju li jmissu jingħata f'każ ta' sejbien ta' ksur ta' jedd fundamentali u fejn l-għoti ta' kumpens ikun ir-rimedju xieraq għal tali ksur. Dawn il-kriterji huma: (i) li s-sistema ġuridika ordinarja ma tagħtix rimedju xieraq; (ii) li jkun hemm rabta kawżali bejn il-ksur tal-jedd u t-telf li dwaru jintalab il-kumpens; u (iii) l-aktar f'każijiet fejn titressaq talba għall-ħlas ta' danni mhux pekunjarji (danni morali), irid jirriżulta grad xieraq ta' gravità tat-telf innifsu. Fil-każ ta' dan l-aħħar kriterju, tqies li, f'kawżi fejn jidħlu l-ansjetà u t-tbatija li ma jkunux ta' "gravità eċċezzjonali, m'hijiex ir-regola li jingħata kumpens għad-danni mhux pekunjarji"[27];

"Illi, fid-dawl ta' dawn il-kunsiderazzjonijiet u wkoll ta' dak li qieset il-Q.E.D.B. fil-każ fuq imsemmi li tressaq quddiemha minn Malta, jingħad li fejn joħroġ ksur tal-artikolu 2 jew 3 tal-Konvenzjoni għandu dejjem jingħata kumpens bħala ħlas ta' danni mhux pekunjarji bħala rimedju[28];

"Illi b'rabta mal-każ li l-Qorti għandha quddiemha llum, iridu jitqiesu wkoll fatturi u ċirkostanzi oħrajn li jistgħu jgħinu biex ikun determinat l-ammont xieraq ta' kumpens u biex, kemm jista' jkun, jintuża kejl konsistenti f'kawżi li jixxiebhu. Fost dawn il-kriterji, wieħed isib (a) it-tul taż-żmien tal-marda li laqtet lil Lawrence Degiovanni qabel ġie nieqes,

---

[25] Kost. **5.7.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Victor Gatt et vs Avukat Ġenerali et*** paġ. 22

[26] Kost. **5.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Anthony Farruġia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** § 15

[27] Ara Kost. **5.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Emanuela Caruana et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et*** § 21

[28] Kost. **5.10.2018** fil-kawża fl-ismijiet ***Maria Rosaria Fenech et vs Tabib Prinċipali (Saħħa Pubblika) et*** § 16

(b) l-ansjetà u t-tbatija li ġarrbu r-rikorrenti f'dan il-każ matul l-imsemmija marda, u (ċ) l-età tal-persuna milquta mill-marda, b'mod li aktar ma l-persuna tkun għadha żgħira fl-età, akbar ikun l-ammont ta' kumpens li jingħata bħala dannu morali;

"Illi fil-każ tallum, Degiovanni miet ta' tmienja u sebgħin (78) sena u madwar sena wara li feġġew l-ewwel sintomi tal-marda terminali tiegħu. Dak iż-żmien kien ilu li rtira mix-xogħol madwar tmintax-il (18) sena. Mill-ftit provi mressqa, jidher li huwa kien romol bosta snin qabel ma feġġitlu l-aħħar marda, u kien jgħix ħajja indipendenti. Waħda mir-rikorrenti ma kinitx tgħix f'Malta għax emigrat, u kien biss lejn l-aħħar xhur ta' ħajtu li r-rikorrent l-ieħor ibnu ħadu jgħix fid-dar tiegħu. Dan ifisser ukoll li, għall-finijiet ta' kejl ta' dannu mhux materjali, wieħed jifhem li l-ħajja fi ħdan il-familja ta' Degiovanni ma ntlaqtitx mill-qagħda latenti li kien fiha, għaliex la ma kienx għadhom ħarġu s-sinjali tal-marda, wieħed ma jistenniex li l-ħajja tal-familja kienet milquta b'xi mod negattiv;

"Illi l-Qorti tqis li meta tiġi biex tqis l-ammont ta' kumpens imqar dak mhux pekunjarju, ma tistax toqgħod fuq spekulazzjonijiet[29]. Wieħed jifhem li, hekk kif ħarġu s-sintomi tal-marda, żdiedet b'xi mod il-pressjoni fuq ir-rikorrenti u l-ġenitur tagħhom f'dak li kellu x'jaqsam ma' dħul u ħruġ fl-isptarjiet, limitazzjonjiet fil-mobilità tal-pazjent u t-tqabbid ta' għajnuna minn qraba biex wieħed ilaħħaq mal-iskariġġ li nqala' f'dan ix-xenarju ġdid. Madankollu, jidher li aktar kien waqa' piż fuq ir-rikorrent Mario Degiovanni, ladarba oħtu kienet tgħix barra minn Malta u kienet laħqet niżlet Malta ftit żmien qabel miet missierha biex tilħqu ħaj;

"Illi wara li ħadet qies ta' dan kollu il-Qorti jidhrilha li għandha tillikwida kumpens globali mhux pekunjarju dovut lir-rikorrenti f'ishma ndaqs bejniethom fis-somma ta' għaxart elf euro (€10,000) u liema somma trid titħallas mill-intimat Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) u l-intimat Avukat Ġenerali flimkien u solidalment bejniethom;

"Illi għalhekk, il-Qorti sejra tilqa' l-**ħames u s-sitt talbiet** attriċi".

L-Appell

6. Ir-rikorrenti pprezentaw l-appell taghhom permezz ta' rikors datat 11 ta' Frar, 2019, fejn spjegaw li l-aggravju taghhom kien jikkonsisti fil-fatt

[29] Ara Q.E.D.B. (GC) **30.11.2004** fil-kawża fl-ismijiet ***Oneryildiz vs Turkija*** (Applik. Nru. 48939/99) §§ 166 u 171

li l-kumpens gie likwidat fl-ammont ta' €10,000 mill-ewwel Qorti. Ghalhekk talbu lil din il-Qorti;

> "…tirriforma s-sentenza appellata tat- 30 ta' Jannar 2019 billi:
>
> i) "Tikkonfermaha in kwantu li sabet lezjoni tad-drittijiet fondamentali skont il-Kostituzzjoni u l-Konvenzjoni;
>
> ii) "Tawmenta u tikkwantifika u tillikwida rimedju gust li ghandu jissupera l-ghaxart elef euro (E10,000) u ma jkunx anqas minn tletin elf euro (E30,000) u tordna lil-ammont hekk kwantifikat u likwidat jithallas lir-rikorrenti;
>
> iii) "Tordna li l-ispejjez kollha jigu sapportati mill-intimati".

7. Permezz tar-risposta taghhom tal-21 ta' Frar 2019, l-intimati qeghdin isostnu li s-sentenza appellata hija gusta u kienet timmerita konferma ghar-ragunijiet li spjegaw fl-imsemmija risposta taghhom u l-appell kellu jigi michud bl-ispejjez taz-zewg istanzi kontra l-istess rikorrenti.

<u>L-Aggravju</u>

8. Il-Qorti ser tghaddi issa sabiex tqis l-aggravju mressaq mir-rikorrenti li l-kumpens ma kellux ikun dak likwidat mill-ewwel Qorti.

9. Ir-rikorrenti jibdew biex jispjegaw dan l-aggravju taghhom billi jaghmlu referenza ghas-sentenza tal-Qorti Ewropea fl-ismijiet **Brincat and Others v. Malta**[30] fejn jghidu li grupp ta' aktar minn ghoxrin persuni

---

[30] Deciz 24 ta' Lulju 2014.

ta' etajiet differenti u li s-sahha taghhom kienet giet affettwata mill-*asbestos* kienu nghataw kumpens mhux pekunjarju fis-somma ta' €9,000 kull wiehed, filwaqt li tlett familjarji ta' vittma li miet kawza tal-*asbestos* inghataw flimkien danni mhux pekunjarji fis-somma ta' €30,000. Isostnu li ma kellha ssir l-ebda diskriminazzjoni bejnhom u persuni ohra li kienu resqu lment simili. Jghidu li l-ewwel Qorti kienet naqset milli tikkonsidra l-impatt materjali tal-kumpens fic-cirkostanzi socjo-ekonomici tal-pajjiz. Min-naha l-ohra l-ewwel Qorti ingustament ikkonsidrat il-fattur tal-eta` tal-vittma, fattur li mhux daqstant rilevanti fil-komputazzjoni tad-danni non-pekunjarji f'dawk il-pajjizi fejn isir studju legali serju ta' kif ghandhom jinghataw dawn id-danni. Ma kienet tezisti ebda gustifikazzjoni skont il-ligi u wkoll skont il-gurisprudenza tal-Qorti Ewropea ghal tnaqqis fid-danni abbazi tal-eta` tal-vittma. L-ahhar sottomissjoni taghhom hi li d-decizjoni tal-Qorti fil-likwidazzjoni ta' danni morali ghandha thalli effett, ossia tinhass, kemm mill-vittmi kif ukoll minn min ikun kiser il-jedd taghhom.

10. L-intimati min-naha taghhom jiddikjaraw li l-ammont ta' €10,000 likwidat bhala kumpens dovut lir-rikorrenti, hu wiehed gust u jisthoqq li jigi kkonfermat minn din il-Qorti. Huma jsostnu li l-ewwel Qorti fis-sentenza taghha waslet ghal-likwidazzjoni in kwistjoni wara li gharblet sew il-fatti u tat ir-ragunijiet taghha, u sahansitra kkonsidrat il-gurisprudenza in materja qabel ma waslet ghad-decizjoni taghha x'ghandu jkun il-kumpens gust li ghandu jithallas lir-rikorrenti bhala eredi. Huma jissottomettu li l-

Istat għalkemm dovut jieħu l-miżuri neċessarji biex kemm jista' jkun jipprevjeni li individwu ma jiġix espost għal dak li hu ta' ħsara għal saħħtu, kellu margini ta' apprezzament biex jintlaħaq bilanċ bejn l-interessi opposti. L-intimati jispjegaw b'referenza għax-xhieda ta' Joseph Saliba, kif kienu ttieħdu ċertu passi fir-rigward tas-saħħa u s-sigurta` fuq ix-xogħol ġewwa t-Tarzna, in partikolari b'mod immedjat meta bdew isiru magħrufa l-effetti tal-*asbestos* fuq is-saħħa. Iżda kellu jiġi meqjus li kien proprju fis-snin disgħin li internazzjonalment bdiet toħroġ l-informazzjoni dwar kif kellu jsir il-kuntatt mal-*asbestos* u l-Qorti Ewropea fil-każ **Brincat & Others v. Malta**[31] kienet naqset milli tikkonsidra li qabel dan iż-żmien l-informazzjoni kienet waħda ġenerika.

11. Din il-Qorti ma tistax ma taqbilx mas-sottomissjonijiet magħmulin mill-intimati li l-ewwel Qorti kienet għamlet eżerċizzju sew fil-likwidazzjoni tal-kumpens mhux pekunjarju dovut lir-rikorrenti. Qabel xejn l-ewwel Qorti għarfet li l-prinċipju li għandu jingħata kumpens bil-għan jneħħi l-effetti tal-ksur u jagħti sa fejn hu possibbli *restitutio in integrum.* Qieset li kienu ġew stabbiliti tlett *"kriterji ċentrali u kumulattivi"* li għandhom jitqiesu fil-konsiderazzjoni tal-għamla tal-kumpens li għandu jingħata: (a) is-sistema ordinarja ma tagħtix rimedju xieraq; (b) ikun hemm rabta kawżali bejn il-ksur tal-jedd u t-telf li għalih jintalab kumpens u (c), jirriżulta f'grad ta' ċertu gravita` t-telf. Ikkonsidrat li fejn ikun hemm ksur tal-Artikolu

[31] Ibid.

2 jew 3 tal-Konvenzjoni, ir-rimedju li ghandu jinghata hu dak ta' kumpens ghal danni mhux pekunjarji. Gharfet ukoll li kien hemm fatturi u cirkostanzi ohrajn li jistghu jghinu biex jigi stabbilit l-ammont xieraq ta' kumpens tenut ukoll in konsiderazzjoni l-kumpens stabbilit f'kawzi li jixxiebhu: (a) it-tul taz-zmien tal-marda; (b) l-ansjeta` u t-tbatija tar-rikorrenti matul il-mard; (c) l-eta` tal-vittma fid-data tal-mewt ghaliex aktar ma tkun ghadha zghira fl-eta` l-vittma, akbar ikun l-ammont tal-kumpens li haqqu li jinghata.

12. L-ewwel Qorti osservat is-segwenti fatti qabel ma waslet ghall-kumpens dovut:

(i) Lawrence Degiovanni miet ta' 78 sena, u madwar sena wara li deheret il-marda;

(ii) hu kien ilu li rtira mix-xoghol madwar 18 -il sena;

(iii) kien romol bosta snin qabel ma fegget l-ahhar marda; u

(iv) hu kien jghix hajja indipendenti, bintu r-rikorrenti kienet tghix barra minn Malta wara li emigrat u kien biss lejn l-ahhar xhur ta' hajtu li ibnu r-rikorrent hadu jghix mieghu d-dar.

13. Ikkonsidrat li l-hajja fi hdan il-familja ma kinitx intlaqtet sakemm is-sintomi kienu ghadhom ma dehrux, izda ga ladarba hargu mbaghad ikkonsidrat li zdiedet b'xi mod il-pressjoni fuq ir-rikorrenti u missierhom, u

l-aktar li deher li waqa' fuqu l-piz kien proprju r-rikorrent Mario Degiovanni. L-ewwel Qorti qieset li hi ma setghetx tistrieh fuq spekulazzjonijiet sabiex tasal ghall-ammont ta' kumpens ukoll dak mhux pekunjarju. Hawn l-ewwel Qorti ddikjarat li wara li qieset dan kollu kien jidhrilha li l-kumpens pagabbli mill-intimati lir-rikorrenti f'ishma ndaqs bejniethom kellu jkun ta' €10,000.

14. Fid-dawl ta' dawn il-konsiderazzjonijiet, din il-Qorti tqis li l-ewwel Qorti ghamlet ezercizzju ferm sew u xieraq sabiex waslet ghal-likwidazzjoni tal-kumpens dovut. Ma intweriex li dik il-Qorti halliet barra xi kriterju jew xi fattur determinanti u, bil-ghan li ma ssirx ripetizzjoni tal-konsiderazjonijiet taghha, din il-Qorti u tghid mill-ewwel li l-kumpens likwidat qed jitqies bhala wiehed xieraq u gust kif ser jigi spjegat ahjar aktar 'il quddiem.

15. Huwa pacifiku illi meta tinsab lezjoni ta' dritt protett mill-Kostituzzjoni, il-mira primarja tar-rimedju tkun, generalment, il-waqfien tal-lezjoni, u l-konsiderazzjoni ta' kumpens tkun ta' importanza sekondarja, tant illi l-kumpens m'huwiex moghti f'kull kaz fejn tigi riskontrata lezjoni. Daqstant iehor huwa pacifiku illi l-qorti fil-funzjoni kostituzzjonali taghha, ghandha s-setgha illi tipprovdi ghall-hlas ta' danni sew pekunjarji, kif ukoll morali jew non-pekunjarji, b'zieda mar-rimedju li jista' jkun moghti meta dan ir-rimedju jista' ma jkunx wiehed shih u ma

jaghmilx gustizzja f'dak il-kaz u meta d-dikjarazzjoni wahedha ta' ksur, jew il-waqfien tal-lezjoni, ma jkunux sufficjenti. Hawnhekk tqum il-htiega li l-vittma tigi kkumpensata ulterjorment ghat-telf li tkun soffriet.

16. F'dawk il-kazjiet fejn gie ritenut li jkun opportun u indikat li jsir ordni ghall-hlas ta' kumpens ghal danni pekunarji u/jew non-pekunjarji, din il-Qorti, fuq l-iskorta tal-gurisprudenza lokali u tal-Qorti ta' Strasburgu, identifikat b'mod generali, tliet kriterji centrali u kumulattivi kif osservat l-ewwel Qorti u kif spjegati fil-qosor aktar 'il fuq f'din is-sentenza.

17. Issir referenza in propositu ghas-sentenza tal-5 ta' Lulju 2011, fl-ismijiet **Victor Gatt et v. Avukat Generali u Maltapost plc (C22796)**, fejn din il-Qorti ghamlet is-segwenti osservazzjonijiet relevanti f'materja ta' kumpens:

> "Dwar *just satisfaction*, ir-regola hija li meta l-Qorti ssib li hemm vjolazzjoni, sa fejn hu possibbli, l-istat ghandu jipprovdi ghal *restitutio in integrum*. Meta dan ma jkunx possibbli jew inkella jkun biss parzjalment possibili l-Qorti ghandha taghti *just satisfaction*. Id-decizjoni li d-dikjarazzjoni ta' vjolazzjoni wahedha tkun bizzejjed hija l-eccezzjoni u ghandha tkun riservata ghal kazijiet fejn hemm rimedju jew konsegwenzi huma zghar. Fil-kazijiet l-ohra fejn il-lezjoni hija aktar serja l-Qorti ghandha taghti kumpens pekunjarju ghal dik il-vjolazzjoni.
>
> …
>
> "Kif inghad fis-sentenza *Amato Gauci v. Malta* deciza fil-15 ta' Settembru 2009, "*Under Article 41 of the Convention the purpose of awarding sums by way of just satisfaction is to provide reparation solely for damage suffered by those concerned to the extent that such events constitute a consequence of the violation that cannot otherwise be remedied* (ibid., § 249). ……..(para 80)".

18. Illum, u minhabba l-fattispecje tal-kaz odjern, din il-Qorti taqbel mar-rikorrenti illi ma tistax ma tiehux konjizzjoni tas-sentenza tal-Qorti ta' Strasburgu **Brincat and others v Malta**[32] fejn, filwaqt li tat tifsira aktar wiesa' tal-portata tar-rimedju "pekunjarju" mitlub fil-proceduri f'Malta f'dak il-kaz, gie riaffermat li fil-kazijiet ta' lezjoni tal-Artikoli 2 u 3 u possibilment, f'cirkostanzi applikabbli, tal-Artikolu 8 tal-Konvenzjoni, ghandu dejjem ikun possibli bhala rimedju l-hlas ta' danni mhux pekunjarji.

19. Din il-Qorti tissenjala illi c-cirkostanzi tal-kaz deciz mill-Qorti Ewropea citat fir-rikors tal-appell, jixbah dawk tal-kaz odjern fil-mertu centrali taghhom u fl-elementi li huma relevanti sabiex tigi stabbilita lezjoni lamentata u d-dritt ghal kumpens ghal danni mhux pekunjarji. Dan jinghad ghaliex il-vittmi kollha kienu esposti ghall-asbestos fuq il-post tax-xoghol taghhom mal-Malta Drydocks u lkoll mietu b'kundizzjonijiet li kienu kagun tal-espozizzjoni kontinwa taghhom ghal asbestos. Fil-fehma kkonsidrata ta' din il-Qorti, huma dawn il-kriterji, maghdud maghhom ukoll it-tul taz-zmien tal-marda li sofrew qabel ma' mietu, u l-ansjeta` u s-sofferenza tal-familjari tal-vittma kif ukoll, l-eta` tal-vittma, li huma relevanti biex jigi likwidat kumpens ghal danni non-pekunjarji lill-eredi tal-vittmi. Inoltre, din il-Qorti taqbel li anke fil-kaz odjern fil-komputazzjoni tal-*quantum* tal-kumpens dovut lir-rikorrenti ghandu jittiehed kont tar-relattivita` ma' kazijiet ohra simili ga decizi.

[32] Ibid.

20. Din il-Qorti thoss li huwa importanti li jigi spjegat u senjalat li, kuntrarjament ghal dak li qeghdin isostnu r-rikorrenti, il-fattur tal-eta` tal-mewt tal-vittma ghandu piz qawwi fil-komputazzjoni tal-kumpens ghax ghandu jirrizulta car li, hemm differenza kbira fil-kaz fejn il-marda qerrieda hakmet persuna f'eta` relattivament zghira bhal nghidu ahna 60 sena circa u meta l-marda tkun hakmitu meta l-persuna kienet qabzet is-70 sena. Meta l-vittma jkun gie privat minn hajtu f'eta` relattivament zghira, il-familjari tieghu jkunu gew privati mill-prezenza u mill-kumpanija tieghu ghal numru ta' snin li kieku ma hakmitux il-marda. Izda l-Qorti tissenjala li dan ma kienx hekk fil-kaz odjern fejn Lawrence Degiovanni miet ta' 78 sena.

21. Fattur iehor li fil-fehma ta' din il-Qorti ghandu jigi senjalat fil-komputazzjoni tal-kumpens huwa t-tul taz-zmien li matulu il-vittma dam isofri mill-marda, f'liema perijodu wkoll il-familjari tieghu jkunu sofrew ansjeta` u dwejjaq meta kienu raw lil Lawrence Degiovanni jbati, minhabba l-marda, sakemm miet. F'dan il-kaz il-Qorti tosserva li hu biss l-affidavit[33] tar-rikorrenti Mario Degiovanni li jista' jitfa' dawl fuq dan iz-zmien difficli, u dan ghaliex ir-rikorrenti ma pprezentaw l-ebda prova ohra fir-rigward. Izda wkoll dan l-affidavit hu nieqes mid-dettal tas-sofferenza li ghaddiet minnu l-familja tal-vittma, ghalkemm jirrizultaw cari almenu

[33] A fol. 32.

zewg fatturi: (a) minn bniedem indipendenti sahansitra li jghix ghal rasu, Lawrence Degiovanni spicca sabiex kellu jingabar fid-dar tar-rikorrent it-tifel tieghu fejn fl-ahhar xhur ukoll sabiex jiehu hsieb il-kura personali tieghu kellu bzonn tank tal-ossigenu mieghu; (b) l-istess ukoll fl-ahhar xhur ta' hajjet il-vittma, kien gie dipendenti fuq ir-rikorrenti Mario Degiovanni u l-mara tieghu li kienu jiehdu hsieb kull bzonn tieghu. Dan kollu ittiehed in konsiderazzjoni mill-ewwel Qorti kif spjegat aktar 'il fuq f'din is-sentenza.

22. Ghalkemm din il-Qorti tqis li huwa minnu li kull kaz ghandu jigi analizzat minn lenti individwali u fuq il-merti partikolari tieghu, madankollu hija daqstant relevanti l-konsiderazzjoni ta' uniformita` fid-decizjonijiet ta' kazijiet analogi kif osservat l-ewwel Qorti fis-sentenza appelalta, u dan fl-interess tal-ahjar amministrazzjoni tal-gustizzja kif ukoll sabiex din il-Qorti ma taghtix lok hija stess ghal ilmenti ohrajn ta' natura kostituzzjonali. Dan ma jfissirx li l-Qorti ma tistax tiddeciedi mod iehor mill-gurisprudenza lokali jew tal-Qorti ta' Strasburgu in materja, jekk tasal biex temmen illi fil-kaz partikolari quddiemha, ma ghandhomx jigu applikati l-konsiderazzjonijiet maghmulin f'sentenzi ohrajn precedenti fl-istess materja, anke ghaliex kif inhuwa risaput, il-qrati Maltin ma humiex marbutin bil-principju ta' *stare decisis*. Fir-rigward, din il-Qorti taghmel referenza ghas-sentenza taghha fl-ismijiet **Igino Trapani Galea Feriol pro et noe v. Kummissarju tal-Artijiet et** deciza fil-31 ta' Ottubru 2014,

fejn f'materja ta' komputazzjoni ta' kumpens ghal lezjoni ta' dritt fondamentali sancit fl-artikolu konvenzjonali fuq citat gie osservat:-

> "Rigward il-quantum tal-kumpens stabbilit mill-ewwel Qorti, din il-Qorti tosserva fl-ewwel lok li kull kaz ghandu jigi trattat u deciz fuq il-fattispecie tieghu. Barra minn hekk, jekk il-Qorti Ewropea hasset li f'certi kazijiet kellha taghti kumpens f'ammont inferjuri ghal dak li nghata lir-rikorrenti mill-ewwel Qorti, ma jfissirx li allura l-qrati maltin tilfu l-awtonomija taghhom b'mod li bilfors kumpens li jinghata ikun f'ammont vicin dak li taghti l-Qorti Ewropea".

23. Madanakollu, huwa pacifiku wkoll illi il-qrati Maltin ma jiskartawx facilment il-gurisprudenza tal-Qorti Ewropea, specjalment meta jkunu qeghdin jittrattaw lezjoni taht il-Konvenzjoni, wisq anqas ma jiskartaw gurisprudenza lokali in materja fejn jigi stabbilit illi l-fattispecje tal-kazijiet ikunu analogi. Din il-Qorti tirreferi ghall-kaz ta' Andrew Psaila, deciz b'sentenza tal-Prim'Awla tal-Qorti Civili [Sede Kostitizzjonali][34], li wkoll miet kawza tal-espozizzjoni tieghu ghall-asbestos fuq il-lant tax-xoghol tieghu. Senjatament, il-vittma kien miet fi zmien qasir wara d-dijanjosi ta' marda assocjata mal-asbestos. Il-Qorti tinnota wkoll illi fil-kaz ta' Andrew Psaila, ghalkemm dan il-vittma kien miet meta kien ghadu impjegat mal-Malta Drydocks fis-sena 1980 fl-eta` ta' 60 sena, il-Qorti illikwidat kumpens ghal danni mhux pekunjarju fis-somma ta' €30,000, cioe` somma identika ghal dik likwidata fil-kaz ta' Attard fid-decizjoni **Brincat and others v. Malta**. Il-Qorti mmotivat id-decizjoni taghha fil-kaz ta' Andrew Psaila, kif gej:-

[34] **Mary Grace Farrugia et vs Tabib Principali tal-Gvern (Sahha Pubblika)** – deciza 31 ta' Jannar 2017.

> "Ghal dak li jirrigwarda *non pecuniary damages,* din il-Qorti sejra toqghod fuq il-linji traccjati fil-kaz ta` Brincat. Hemm fost l-applikanti kien hemm l-eredi ta` haddiem kunjomu Attard li miet b`kancer attribwit ghall-esposizzjoni mill-asbestos. Attard miet fl-2006 fl-eta` ta` 61 sena. Fil-kaz tal-lum Psaila miet fl-1988 fl-eta` ta` 60 sena. Il-Qorti sejra tillikwida kumpens fl-ammont ta` €30,000 ghall-vjolazzjoni tal-Art 2 tal-Konvenzjoni u ghall-Art 33 tal-Kostituzzjoni sabiex jinqasam indaqs bejn kull wiehed u wahda bejn l-erba` rikorrenti".

24. Aktar rilevanti minhabba l-eta` tal-vittma fid-data tal-mewt tieghu, huma s-segwenti decizjonijiet ta' din il-Qorti: (a) **Charles Bugeja et v. Tabib Principali tal-Gvern**[35] fejn missier ir-rikorrenti miet fl-eta` ta' 83 sena u gie likwidat kumpens ta' €10,000 pagabbli lir-rikorrenti flimkien; (b) **Anthony Farrugia et v. Tabib Principali tal-Gvern (Sahha Pubblika)**[36] fejn il-vittma kellha l-eta` ta' 84 sena fid-data tal-mewt u nghata kumpens ta' €10,000 lir-rikorrenti uliedu/eredi kollha flimkien; u (c) kaz deciz illum stess **Josette Abdilla Cunningham (K.I.0541262M) et v. Tabib Principali tal-Gvern et**[37] fejn il-vittma kellha l-eta` ta' 76 sena fid-data tal-mewt taghha u nghata kumpens ta' €15,000 lir-rikorrenti/uliedu flimkien.

25. Kif diga nghad, jirrizulta li l-ewwel Qorti hadet in konsiderazzjoni d-diversi fatturi rilevanti, inkluzi l-eta` tal-vittma u t-tul tal-marda, sabiex waslet ghal-likwidazzjoni tad-danni morali li akkordat lir-rikorrenti, u din il-

---

[35] Q.Kost. 27/2017, deciz 31 ta' Mejju 2019.
[36] Q.Kost. 91/2015, deciz 5 Ottubru 2018,
[37] Q.Kost. 21/2017.

Qorti ma tarax raguni valida li ghaliha ghandha tiddisturba l-apprezzament ragjonevoli maghmul mill-ewwel Qorti fir-rigward.

26. Ghaldaqstant l-aggravju mhux gustifikat u qed jigi michud.

Decide

Ghal dawn il-motivi, din il-Qorti tiddisponi mill-appell tar-rikorrenti billi tichdu u tikkonferma s-sentenza appellata fl-intier taghha.

L-ispejjez tal-ewwel istanza jibqghu kif decizi, filwaqt li dawk tal-appell ikunu kollha a kariku tar-rikorrenti.

Joseph Azzopardi Prim Imhallef	Giannino Caruana Demajo Imhallef	Noel Cuschieri Imhallef

Deputat Registratur
mb